

ARTICOLE

VECHIUL DREPT ROMÂNESC, IUS VALACHICUM. STUDIUL ASUPRA CNEZATELOR SUPUSE LUI LEX SAU MODUS OLACHORUM

Mihai SAFTA*

Abstract. Customary Romanian law, *ius valachicum*. Study of the territorial and social forms of organization known as “cnezate” and the relation between *ius commune* and *ius olachorum*. The present article focuses on the concept of medieval common law present in the space around the Carpathian Mountains, Transylvania and the medieval Kingdom of Poland. The law of the land that was used by the local “voievod” and/or “cneaz” was called the *ius valachicum*. Our research attempts to identify and clarify this concept of the *lex Olachorum*, based on original documents and terminology versus applicability in the medieval kingdom of Hungary, and the medieval kingdom of Poland until the dissolution of the territorial-social aggregation form known as “cnezat”, from a historical and juridical approach.

Keywords: *ius commune*, *ius valachicum*, cnezat, Hungary, Transylvania, Poland

Cuvinte cheie: *ius commune*, *ius valachicum*, cnezat, Ungaria și Polonia medievală

1) Istoriografie și terminologie. Prolegomene.

Legea pământului (obiceiul pământului sau legea românească, legea țării sau „*ius valachicum*” s-a format încetul cu încetul printr-o aplicare îndelungată.¹

Așa cum arăta Romulus Vulcănescu², unul dintre cei mai buni specialiști români în materie de etnologie juridică, legea firii sau, mai precis, legea pământului sau legea țării a devenit suportul metodologic al relațiilor dintre membrii aceleiași comunități etnice, promovate de sistemul de cutume, datini și tradiții juridice, cu riturile juridice corespunzătoare, stabilite de bătrânii satelor, numită în țară și obiceiul pământului. În enclavale românești din statele vecine sau apropiate (în Transilvania, regiunea Haliciului, sudul Poloniei, Silezia, Moravia și Slovacia, Serbia, Croația) legea valahă a fost, cu unele excepții, luată în considerație ca o lege sfântă a românilor înstrăinați în grupuri etnice.

Aceeași situație se întâlnește (bineînțeles, situație din punct de vedere etico-juridic), se constată și la celelalte neamuri ale poporului român, îndeosebi la macedoromâni. Studiile privind formarea sistemului de drept feudal românesc n-au fost puține, dimpotrivă, iar unele dintre ele, cum sunt cele realizate de istoricul vechiului drept românesc Valentin Al. Georgescu sunt deosebit de interesante și edificatoare³. Este, poate, înainte de toate, nevoie de o precizare privitoare la expresia tehnică de *ius valachicum*. Această expresie este punctul culminant al unei dezvoltări amplificate în timp. Ea apare în documente după aplicarea sistemului respectiv și reprezintă un semn al consolidării relațiilor feudale, într-un cadru de relativă centralizare a statului în cauză, sub egida regalității - ungare sau polone - și cu sprijinul direct al bisericii.

„Statul feudal” a receptat cutuma pentru a o adapta, în mod firesc, intereselor lui; el creează după modelul arhaic preexistent *„alte cutume, cu rațiuni evident de ordin cultural și ideologic. După acest model arhaic, cutuma este dreptul pe care societatea îl secretă în mod normal, dreptul principal, având prin el însuși și originarmente forța obligatorie. Și aceasta în virtutea unei mistici a ceea ce este vechi și totodată actual, tradiției și a legăturii cu cultul morților, al strămoșilor. Un drept opus noutății, care rămâne, în general, suspect și chiar sacrilegiu.”*⁴

Trecerea de la sistemul arhaic de cutume la sistemul cutumiar subordonat dreptului de stat se face prin substituie, confiscare și control selectiv cu ajutorul cenzurii.

„Voievodul-domn substituie (...) cutuma dreptului lui princiar autocrat și dreptului divin. Boierii cu ajutorul domnului confiscă în favoarea lor funcțiunea de jurător, cojurător și hotarnic”. Iar “controlul cutumei (arhaice) se făcea prin cenzură în conformitate cu *recta fides* (enunțată de Tertullian) și *recta ratio* (de Constantin) (...) punând sub tutelă cutuma originară și independentă de legea scrisă”. Dar și biserica, la rândul ei, “confisca în avantajul ei dreptul de cenzură al comunității în virtutea propriilor ei cutume. Imaturitatea dreptului scris și avantajele unei cutume rău cenzurate și aprobate de atot, fără a recurge la Cutumiarele sigure și obligatorii, au dus la o lungă perioadă de mistică a cutumei vechi”. În plus, “Cutumiarele transformau peste tot cutuma suplă și mobilă în text legislativ, aprofundând astfel lichidarea cutumei”⁵. Aceasta este explicația pentru modul cum pravila romano-bizantină codifică cutuma “într-un spirit de sinteză a sistemelor de pluralism juridic în vigoare” în perioada feudală. Prin urmare, sistemul de cutume arhaice a alcătuit ceea ce s-a intitulat la noi, încă de la începutul erei noastre, legea țării și, mai târziu, obiceiul pământului. S-a susținut de către istoricii dreptului românesc⁶ că termenul de lege este mai vechi decât cel de obicei, că el atestă originea latină a limbii române și confirmă “continuitatea dreptului autohtonilor” în perioada migrației popoarelor. Legea țării a anticipat ca formulă juridică de drept sătesc obiceiul pământului și chiar s-a considerat că este mai plină de semnificație juridică chiar în concepția sătească.⁷

E important de relevat ce cuprindea legea țării ca sistem juridic comunitar sătesc. Ea constituia un ansamblu de rânduieli juridice privitoare la toate activitățile principale legate de proprietatea funciară, de muncă, de ideea de drept și dreptate socială.⁸

2) Conceptul de ius valachium, cnezatele valahe din regatul medieval Polon.

Hrisoavele cunoscute ne fac mențiuni despre **ius valachicum** astfel: a se administra și judeca după dreptul românesc.⁹ Alte forme sunt „*Quarum villarum cmethones fieri debent et locabuntur in jure Valachico*”, „*Quiquidem scultetus locabit dictam villam in cruda radice in ius valachicum; ori eximimus etiam dictae villae cmethones ab omnibus juribus Ruthenicis, Polonicalibus et Teutonicalibus ac quibus aliis solum illos in jure Valachico conservabimus*”. Aveau practic, drepturile de a se așeza, a plăti dările economice și a avea „*dreptul de judecată după dreptul curat românesc*”¹⁰. Din izvoare aflăm despre așezările cu dreptul românesc, ne descriu în mod amănunțit dările economice ce trebuiau plătite proprietarilor. „*Scopul colonizărilor nu a fost altul decât sporirea numărului de populație și cu ea sporirea finanțelor regești și particulare*”¹¹. După formulele puse în constituirea satelor, ne dăm seama dacă beneficiază de „*ius valachicum*”, astfel avem: „*Quarum villarum inferioris et superioris Ternowa Cmehones fieri debent et locabuntur in jure Valachico*”¹². În fruntea satului și a organelor de judecată era ceata oamenilor buni și bătrâni, dăătoare de norme și moravuri. Pentru a executa dreptul lor de a da legi și datini se întruneau în centrul satului, sub coroana unui brad considerat arbore cosmic sau în jurul coloanei cerului (un substitut al arborelui cosmic). Printre instituțiile juridice ale satului arhaic sunt de menționat: cetele de vârstă, sex și afinități de muncă (pe lângă cetele de bătrâni existau cetele de oameni maturi, cetele de feciori și cetele de copii, fiecare din cete fiind dublate de cetele corespunzătoare feminine), fiecare din ele acționând conform statutului său juridic atribuit prin delegație de bătrânii înțelepți ai satului liber. Hotărârile, normele, legile și datinile le stabileau în comun și cel mai în vârstă le proclama ca atare. În ceea ce privește grupele etnice românești integrate în comunități etnice străine, legea țării se transformă în legea românilor, denumiți în perioada medievală prin exonimul valahi (în documentele ungare, forma latinească cea mai frecventă pentru Valachus, valachicus, este cea de Olachus, olachulis, de unde denumirea de *lex* sau *modus Olachorum*).¹³ Ceea ce însă ni se pare cu mult mai semnificativ este că vechiul drept cutumiar se menține în conștiința sătească a românilor și în perioada modernă, iar unele rânduieli ale legii țării s-au respectat până în pragul secolului al XX-lea. „Vechiul sistem de drept românesc a cârmuit viața poporului roman sub toate înfățișările și în toate ținuturile chiar dacă soarta i-a fost potrivnică și o așezare geografică neprielnică; românii chiar dacă au trăit în alte state, și-au luat și sistemul de drept cu ei”¹⁴.

Fundațiunile de sate românești puteau fi doar regale sau private. Regii poloni căutau să populeze locurile sterpe, cu coloniști de toate națiunile, acordându-le mari privilegii. Prin acestea urmăreau să înmulțească populația umplând locurile goale, transformând locurile păduroase și sterpe în locuri arabile, mărirea finanțelor regești. Toate dările naturale au fost schimbate în bani ulterior în acest scop. Colonizările private sunt la rândul lor de două feluri: clericale și private a diferiților demnitari ai curții polone. Singurele așezări private¹⁵ cunoscute sunt ale lui Piotr Kmita, starostele de Premisla, în număr de șapte: Swiniacz albo Zwiniacz, Rowien na okoliszczach, Ternowa wysza i Ternowa dolna, Boberka, Dwernik i Polana.

Forma satelor era simplă, o stradă lungă, case pe ambele case, iar în mijloc era locul pentru biserică și piață, meseriașii aveau dreptul să se așeze pe locul destinat cneazului.

Autoritatea cneazului se întindea asupra tuturor locuitorilor din satul românesc:

„.....Eximinet etiam villae Cmethones ab omnibus iuribus Polonice, Teutonice ac Ruthenice, sed illos in iure Valachorum conservabimus. Quidquidem Cmethones coram nullo alio, sed coram sculteto iudicabuntur....Cmethones, hortulanos, inquilinos, et alios omnes incola villas praefatae in omnibus et singulis causis parvis et magis tam ratione furti, iniuriarum, quam ratione criminis cujuscunque iure Valachico, quod in eo passu cum aliis concordare afficiendi plectendique, ita quod ipsi incolae ratione iniuriarum furtorumque coram suo advocato sive sculteto, advocatus vero Nostro iudicio legitime vocatus respondere tenebatur et erunt adstricti.”¹⁶

Privilegiile satelor române de pe teritoriile regale și private sunt înzestrate cu formula „*să se așeze după jus valachicum*”. Această formulă însă explică doar partea economică, partea juridică fiind completată prin formulele explicate în hrisoave, precum „**non alio iure nisi ipso Valachico**”¹⁷ sau „**jus Valachicum iudicabuntur**”¹⁸.

Coloniștii imigranți au adus cu ei toate obiceiurile avute în țara lor precum preotul, limba, credința și obiceiurile juridice. Originea cnezatului este născută odată cu „jus valachicum”¹⁹, documentele de la judecăți fiind baza acestei afirmații. Aici „jus valachicum” s-a dezvoltat cu timpul fiind exercitat de cnezii români la toate nivelele societății, ocazional umplând golurile din legea polonă. Cu timpul însă este corupt de dreptul polon și presiunile externe exercitate atât asupra cnezilor cât și a autorității lor și astfel „jus valachicum” este treptat uitat, ignorat și înlocuit.²⁰

Starea internă a Poloniei medievale a schimbat mult și starea proprietății valahe. Proprietarii particulari au fost principalii „*călăi a cnezatelor*”, motivul tacit invocat de ei fiind acela că, exportul de cereale crescut simțitor sub Sigismund al III-lea și Vladislav al IV-lea, ajunsese la punctul culminant în secolul al XVII-lea. Proprietarii au încercat atunci prin orice mijloc disponibile, fie legal sau ilegal să-și recapete și să-și procure domeniile și implicit brațele de muncă. Fiind mari demnitari ai statului, ei au influențat pe regi în așa măsură încât au dobândit atât proprietățile vândute cât și brațele de muncă. Aceștia introduseră regulile de judecată, precum și lucrul după bunul lor plac, „*numărul zilelor lucrătoare fu mărit, claca îndoită, dările, plocoanele le înmulțiră, așa că sătenii români, din liberi ce erau odinioară, au devenit prin pierderea cneazului și trecerea proprietăților lor în mâinile proprietarilor, legați pământului. Soarta lor fu aceeași, ca și-a sătenilor poloni.*”²¹. Nu erau însă sclavi, doar legați pământului. Ei își păstrează libertatea personală și dreptul de avere mobilă, în baza constituțiilor emise în anii 1620, 1647, 1736. Erau obligați însă să lucreze un număr de zile după indicația proprietarilor și starostilor regești.

3) Apariția și dezvoltarea dreptului românesc în Polonia. Caractere generale.

Dezvoltarea dreptului românesc în Polonia și Ucraina a fost strâns legată de evoluția imigrărilor române, ce adesea aduceau un trai primitiv, dar și organizare administrativă și judecătorească. Cneazul era creatorul satului, el primea privilegiul cu specificarea de a înființa un sat, ai cărui locuitori să plătească dările și să fie judecați după obiceiul românesc „iure

Valachorum”²². El era mijlocitorul între proprietari și coloniști, îmbinând astfel două feluri de drepturi și datorii: era reprezentantul proprietarilor față de coloniști, în supravegherea colectării arenzilor anuale, a dărilor și a pădurilor. Reprezenta pe locuitori față de proprietarii absoluți ai solului și față de străini. Tot el reprezintă pe judecătorul imparțial al coloniștilor în toate afacerile interne comunale, polițienești și în cele judiciare: procese civile, mari și mici, penale, aplicând numai legile stabilite prin obiceiurile lor strămoșești. El reprezintă pentru colonii o garanție viabilă a inviolabilității drepturilor lor.

Cnezatul reprezintă în primul rând porțiunea de pământ dată de proprietari, fie sub formă de hărăzire sau vânzare, fie sub forma unui pact pe vecie cu condiția ca el să înființeze sat. Pământul urma să fie distribuit după formă impusă de privilegiul acordat cneazului. Cnezatele regale purtau timbrul **hărăzirei**, iar cele de pe domeniile private erau vândute.

„Funcția administrativă a cneazului consta în poliția satului: să adune probe criminale, să prindă furi; în același timp el avea și atribuția judecătorească: să judece cu grămadă procesele civilo-penale”²³.

Hărăzirea și vânzarea cnezatelor se făcea oamenilor din clasa țărănească și nobililor astfel:

Cnezatele hărăzite țăranilor. Atât regii cât și proprietarii particulari hărăzeau și vindeau cnezatele oamenilor din clasa țărănească. „Privilegiile de locație ale satelor : Boberka, Berechy, Koroscienska Wola, Bierczarowa și Wiciow numesc pe cneaz cu epitetul de „*vir providus*”. **Vir providus** în istoriografia polonă și germană înseamnă omul de țară sau oraș, în opoziție cu **vir discretus**, familiaris, omul nobil. Alte privilegii ale satelor Swiniacz, Rowien și Dolzyca nu indicau nici originea, nici condiția socială a cnezilor; și prin faptul că nu li se atribuiau epitetul de „*nobilis generosus*” sau „*strenuus*” de aici putem conchide , că cneazul nu aparținea clasei nobile sau clasei militare, ci clasei țărănești „.”²⁴

Cnezatele hărăzite nobililor. Numărul acestora era destul de mic. La jumătatea secolului al XV-lea au început să se hărăzească și să se vândă cnezatele și nobililor. Astfel, cnezate precum Dwernik și Polany au fost concesionate chiar de la început nobililor Ivan cu fiii Petru și Luca; Nanowa și nobilului Michajko, Polawy, nobililor Ioan și Mihail Odrzechowski. Numărul mare de cnezate înființate se datorează țăranilor care cunoșteau dările valahe și dreptul valah.

4) Dobândirea proprietății.

Modurile prin care se primeau cnezatele erau următoarele două: **hărăzirea** și **cumpărarea**. **Hărăzirea cnezatelor** se făcea pe vecie, în mod ereditar, numai sexului masculin. Obligația principală impusă cneazului era că, cnezatul să se perpetueze în decurs de mai mulți ani. Urmărind soarta cnezatelor observăm că ele s-au împărțit întotdeauna între moștenitorii cneazului, care obținuse privilegiu²⁵. Cneazul avea și următoarele drepturi asupra cneazului: să-l cedeze, să-l schimbe, să-l dăruiască și să-l ipotecheze. Pentru toate acestea el trebuia să ceară învoirea prealabilă a proprietarului solului: a regelui pe moșiile regale, a boierului proprietar în cele particulare. Astfel starostiile regești și proprietarii particulari țineau registre, în care se înregistrau întotdeauna schimbările satelor, care măreau veniturile proprietarilor fie prin satele alipite la proprietatea lor, fie prin cumpărări sau schimbări.

Al doilea mod de obținere a cnezatelor era **cumpărarea**. Cnezatele particulare purtau timbrul cumpărătorilor. Astfel privilegiile lor prevăd suma dată vânzătorului. Există probabilitatea că nu toate satele regești să fi fost hărăzite, o parte din ele au fost cumpărate de cneaz împreună cu locuitorii, divizându-și pământul între ei, conform sumelor puse de fiecare sătean. Regii însă, în urma presiunii nobilimii polone, au impus anumite restricții asupra vânzărilor cnezatelor valahe și a colonizării străine în Polonia. Două constituții din anii 1347 și 1510 aduc aceste restricții sus menționate. Prima constituție pune „**îngrădirea imperativă**”: *nici un proprietar colonist să nu înstrăineze bunul său vreunui militar sau vreunei persoane influente, fără permisiunea proprietarilor.*

„Constituția din 1347.... De Scultetiae emptione et venditione... Cum officium scultetorum semper existat servile et avnuntium Dominorum suorum stare et facere jure teneantur iudicans est ut majores aut potentiores personae in scultetia aliquas, praetor Dominorum voluntatem assumantur id circofuit visum nostris Baronibus, ut nullus millesant aliusquicumque illustris emat aut acquirat sibi inaliqua villa scultetiam praeter illius villae possessoris, sive Domini, sive Patroni voluntatem Factum autem emptionem contra hoc statutum decernimus irritam et inanem. Konst. z. r.. 1347. Vol. Legum. Tom II. ”²⁶.

Această oprire, nefiind în destul de respectată, a fost reînnoită prin restricția constituției din anul 1510: *„Saepenumero, advocati, sculteti et molendinadores, juri dominorum per ignoranciam detrahare consueverant et vendebant vel oppignorabant advocatias, scultetias et molendina, in toto vel parte, absque consensu Dominorum suorum. Qua propter constituimus ne hoc amplius facere audeant sub ammissione summae, proqua vendiderint, vel oppignoraverint fisco domini sui, in bonis vero nostris nobis applicandae. Petentibus autem ad oppignorandum, consensum non negabimus, sine tamen incommodo nostro. Et cancelaria non amplius debet recipere consensu, quam accentum florenis, quindecim grossos”²⁷, care prevedea că, cnezatele sau „șoltuzatele” să nu fie vândute persoanelor însemnate și militarilor, sau oricărei alte persoane influente.*

5) Privilegiile

Emise fie de regi pentru satele regești, ori de la proprietarii particulari, explicau toate îndatoririle și drepturile proprietarilor față de cnezii și a acestora față de proprietari și locuitori. Prin privilegii se specificau clar, ce drepturi aveau cnezii în satele pe care trebuiau să le înființeze. Cnezii mai aveau și drepturi personale impuse de proprietari, precum „*dreptul de așezare a coloniștilor hortulani „zagrodniki” și a meseriașilor*”²⁸. Acești locuitori erau chiriași ai cnezilor, fiindcă proprietatea pământului rămânea a acestora și lor li se plăteau pentru pământul dat în arenda. „Acesta se constată din primele timpuri de așezări ale hortulanilor, dar cu timpul și prin diferite circulări censuale s-a schimbat aceastăarendă naturală în cens tributar. Cu totul altfel era situația meseriașilor, aceștia plăteau o chirie anuală”²⁹. În satele acești „*zagrodniki*” trebuiau să fi căpătat locuri de construit case. Tot cnezilor li se acordase în mod subsidiar și o obligație din partea sătenilor valahi, „*ca aceștia să le lucreze anual un număr de zile fixate în hrisoave*”³⁰, asigurându-le cu modul acesta lucrarea pământului.

În porțiunea internă a satului³¹, cnezii aveau dreptul de a construi singuri prăvălii, sau să permită diferiților industriași de care aveau nevoie sătenii să se așeze. Acești meseriași, veneau de cele mai multe ori din țări diferite și erau străini. Privilegiul acordat lor era mai mult o imitație a celui din satele germane.

„În hrisoave găsim pomeniți, meseriașii care aveau voie să se așeze și care nu. Astfel celor cărora le era interzis să se așeze în sate sub numele de meseriași, puteau să se așeze sub numele de coloniști hortulani”, concluzia lui Mototolescu se bazează pe analiza privilegiilor satelor: Swiniacz, Rowien, Polawy, Krosno, Koroscienska-Wola, Nanowa, Bogusza, Bielczarowa, Wiczoiv.³²

6) Obligațiile

Cnezii la rândul lor aveau o serie de obligații față de proprietarii de teren, dar și față de săteni. Aceste obligații față de proprietari în primul rând se pot împărți în două subcategorii și anume:

a) **Personale:** obligația serviciului militar, darea numită pentru bucătărie „*rușfetur*”, darea o a doua parte din darea numită „*cuniță*”.

b) **Reale:** plata censului. Această obligație reiese din copiile hrisoavelor medio-polone, latine etc.

În categoria îndatoririlor intră un număr restrâns de obligațiuni ale cnezilor față de proprietarii de pământ și ale proprietarilor față de cnezi. Îndatoririle principale ale cnezilor față de proprietari sunt :

Dreptul ce aveau cnezii la unul din trei groși, rareori unul din șase, cuveniți lor din obligația impusă, ca „*recompensă pentru ostenenile ce-și dădeau la strângerea arenzilor și dărilor plătite de coloniști tezaurului public și boerilor proprietari*”³³.

Dreptul ce aveau la unu din trei groși „*de omni re judecata*”. Prin acesta înțelegem că pe lângă funcția de judecători și administratori ei aveau și funcția de perceptori fiscali, pentru strângerea, în contul proprietarilor a arenzilor și dărilor anuale³⁴. În schimbul acestei obligații proprietarii le dădeau o treime din dările ce urmau să fie colectate. Tot în această îndatorire intră și obligația cneazului de a se lipsi de taxa de o treime în folosul proprietarilor („*Quem quidem scultetum ac ejus successores ab expreditione bellica liberos emittimus Ratione ejus emissionis tertias partes de imni dacia. Nobis dimisit...Nobis omnes tertias de dacia quocumque misit, quolibet in anno Nobis et Nostris successoribus solvit kuchenego unum hungaricalem aureum...Habebit etiam scultetus....atque tertiam partem omnium et singulorum proventum et obventionum de hac villa provenientium more aliorum scultetorum*”³⁵), ” numai spre a nu mai lua parte la războie”³⁶.

Cneazul fiind judecătorul „natural” , el îi pedepsea cu amenzi în materie civilă „de pildă : pentru divorț și pedepse penale. Aceste amenzi se distribuiau astfel : sau toate erau decernate cnejilor; sau două părți se dădeau proprietarilor, iar o parte cnejilor.”³⁷ El avea de asemenea și alte îndatoriri față de săteni, să-i reprezinte pe ei în afacerile comerciale,

economice, să-i judece și să supravegheze organizația în sate, administrația și poliția . „Prin poliția cnezească se înțelege ținerea ordinii în teritoriul satului și sat, prinderea hoților, omorătorilor”³⁸. Aveau și obligația de a le oferi o „masă mare în timpul sărbătorilor de Paști și Crăciun,”³⁹.

7) Drepturile clericale.

Satele românești, precum cele germane, ruse sau polone aveau de obicei un loc pentru biserică hotărât încă de la înființare, de obicei acesta era în centru satului⁴⁰. Din veniturile popaturilor⁴¹, preoții plăteau o arendă, sau chirie fie în natură sau bani. Este posibil ca în satele românești să vină preoți ruși, care se așezau împreună cu coloniștii români, profitând de credința acestora, sau că satele române erau formate în mare parte din coloniști români rutenizați și polonizați, sau rutenii împreună cu preotul rus adoptau dreptul românesc, având cu toții aceeași credință. „Chiria sau arenda anuală a preoților era de treizeci și trei de groși, sumă mai mult sau mai puțin egală în toate satele românești. Alteori se scutea lanurile popești de orice dări sau arendi”⁴². Cantitatea și calitatea plocoanelor variaua după mărimea satului și după anotimp. Cu cât satul era mai mare, cu atâta preotul avea și el mai mari venituri și putea să dea mai multe plocoane, calitatea varia după anotimp. De cele mai multe ori avem citat printre lucrări iepuri sau miei. Aceste obligații inițial facultative au devenit în timp obligatorii având ca scop final creșterea de venituri ale casei regale.

8) Grămada (obștea) și îndatoririle ei.

Locuitorii din satele valahe, se adunau bianual la un loc unde cneazul le prezenta pe larg toate schimbările survenite, în decursul anului trecut. Tot în acel loc se adunau locuitorii, când erau convocați de cneaz, ca să facă judecățile, să adune probele în materie criminală.

*„În afacerile administrative erau convocați de două ori pe an de crainicul satelor”*⁴³

Această întrunire se numea **grămadă** (gromoda), iar locul unde trebuiau să se adune, era lângă casa cneazului destinat de proprietari, sau într-un loc anume rezervat⁴⁴. El convoca grămada prin **delegatul sătesc** la adunările anuale, două la număr, și la adunările judecătorești *”de câte ori cerea trebuința”*⁴⁵. Împreună cu membrii grămezii prindea hoți, făcea descinderi în casele bănuților: *„Actum in Castro Sanocensi feria quarta post festum Sancti Lucae proxima anno Domini 1594 nono Judicium necessarium banitum celeratum extitit”*⁴⁶.

Grămada avea și o obligație subsidiară, să presteze cu toți membrii lucrul cneazului în zilele hotărâte în adunările generale anuale. Locuitorii din sate erau obligați să participe la toate adunările judiciare și administrative. Aceste adunări, fiind dese la început rețineau oamenii de la munci și alte îndatoriri mult necesare supraviețuirii lor și astfel ei au încercat să se sustragă de la adunări. Scutirea aceasta de participare la adunări aduse pedepse bănești, care în timp s-au transformat într-o taxă anuală de patru groși. Această taxă trebuia plătită doar de aceia care nu puteau fi prezenți la adunări, altfel trebuia să ia parte la adunare fiecare membru al grămezii.

9) Transformările cnezatelor în rente viagere.⁴⁷

„Proprietarii particulari asumându-și cnezatele și-au asumat cu timpul și puterea judecătorească”⁴⁸. Cnezatele de pe domeniile regale au suferit cu timpul schimbări radicale, transformându-se din *cnezate proprietate ereditare* în *uzufructe viagere*. Principalele motive au fost constituțiile din anii 1607 și 1620, care stabileau că soltuzatele și cnezatele, mai ales cele netaxate sau neîncorporate încă la orașe sau staroste, să se poată conferi numai oamenilor merituși și militari. Tezaurul regal putea dispune evident de ele în orice moment. Constituția din 1662 aduce schimbări radicale, „introduce principiul confiscării deghezate, care constă în condiția, că primariatele și soltuzatele aflătoare în mâinile persoanelor nemilitare, vor fi confiscate în caz de denunțarea ori-cărui militar, și dăruite acestui denunțător,”⁴⁹.

Al doilea principiu introdus a adus schimbări radicale constituției din 1510, astfel pentru a putea vinde și clasei nobile, obligând pe regi, de a le distribui militarilor merituși, exceptând zece primariate pentru slugile regești⁵⁰. Regele Poloniei, Stanislav August Poniatowski, prin „*pacta conventa*”, stabilise principiul că primariatele fără dreptul de jurisdicție, „*sine jurisdictione*” să fie hărăzite militarilor și dintre aceștia numai cele mai mici. Iar pe cele mai mari precum și pe cele „*cum jurisdictione*” le rezervau pentru nobilii de neam și de religie catolică. Proprietarii particulari au întrebuițat alte mijloace mai eficace în depozitarea cnezilor. Astfel au căutat să le răpească cnezilor posibilitatea de a accede în clasa nobilimii prin prestarea serviciului militar și anume distincțiile în războaie, de aceea ei au cerut regelui polon să-i scutească pe cnezi de obligația de a participa la război. Cererea a fost adoptată în manifestul de perceperea birurilor din anul 1578. Excluderea cnezilor de la înnobilitare aduse decadența lor, ei pierzând posibilitatea să se distingă în războaie și nu mai puteau primi titlul de nobili. Cnezii văzând că sunt depozitați prin viclenii au început să introducă principiul următor: când cnezii cumpărau cnezatele inserau în privilegiile fie suma plătită, sau clauza răscumpărării. Aceste obligații erau avantajoase și pentru proprietari și pentru cnezi. Când cnezul era depozitat de cnez, atunci obligă pe proprietar să-i înapoieze suma achitată. Proprietarii foloseau diferite mijloace, la care cnezii se opuneau cu forța, scopurile finale ale proprietarilor fiind dobândirea pământului înstrăinat, brațe de muncă, claca, munca coloniștilor, etc.⁵¹

Proprietatea regală era păstrată, însă uzufructul înstrăinat. „Hărăzirea aceasta de uzufruct se făcea condiționată pe viața aceluia onorat”⁵². Cnezul, dacă primea înființarea satului în baza rentei viagere avea asigurarea că în viața lui, cnezatul nu se va răscumpăra sau confisca de către locuitorii regali. **Cnezatele viagere** se înființau numai pe proprietățile regale și obligația răscumpărării se punea de visteria regală, care era mai bucurasă de reținerea cnezatului decât de răscumpărarea lui. Cnezii, care primise cnezatele în rentă viageră încercau să obțină prin subtilități juridice transmiterea rentei viagere și succesorilor lor.

Subtilitățile juridice erau de două feluri: regele, promitea formal, în urma acordării rentei viagere, că nu va răscumpăra cnezatul de la posesorul viager, precum nici de la primii săi descendenți. Sau nu va permite nimănui să facă această răscumpărare. Acestea erau specificate în privilegiul de confirmare⁵³, al doilea mod de-a asigura cnezatul familiei sale cu titlul viager era încuviințarea regală a trecerii uzufructului viager „*jure comunicativo*” fiului său, fraților săi sau ginerelui său⁵⁴.

În urma transformării cnezatelor în rente viagere, cnezii nu mai puteau fi scoși așa de ușor din satele înființate, aveau o stabilitate asigurată, atât pentru ei cât și pentru urmașii lor, teama de un eventual atac asupra lor sau a cnezatului era complet ștersă, „*viața le era asigurată și munca binecuvântată*”⁵⁵. Răpirile și abuzurile precum și răscumpărările ilegale au distrus cnezatele ereditare, dar au înființat cnezatele cu uzufruct viager, transformat cu timpul în rente viagere ereditare. Avem ca exemplu privilegiul de locație al satului Polawy din anul 1572: „*Volentes insuper clementiae Nostrae certa iudicia in scultetos praefatos declarare eisdem Iwanko et Michaelo Odrzechwski scultetis utrisque pro interesse medietatis advocatae memoratae eam ipsam scultetiam sive advocatiam ad extrema singulorum vitae tempora cum omnibus ejus utilitatibus, fructibus et obventionibus nullis prorsus exceptis dandum et conferendum duximus damusque et conferimus praesentibus literis Nostris Promittimusque verbo Nostro regio pro Nobis et serenissimis successoribus Nostris quod via memoratum fratrum singulorum durante, eos de medietatibus advocatae memoratae pro Nobis, Mensa, Fisco, COquina, Stabulo, Cellaris, vel alia quavis nostra et rei publicae necessitate non redimemus nec cuiquam consensum ad excimendum dabimus serenissimique successores Nostri in facturi sunt...*”⁵⁶, precum și privilegiile satelor Korosno și Ustrzyki.

* Doctorand al Universității Babeș-Bolyai, Romania. Mihaisaftas.259@gmail.com.

¹ Denumirile sistemului de vechi drept românesc diferă și în funcție de teritoriul în care el s-a aplicat. Acest sistem n-a avut peste tot parte de o dezvoltare organică, neîntreruptă (este vorba de teritoriile unor state feudale străine, care l-au receptat, recunoscându-i aplicarea în rândurile unei populații românești-valahe, băștinașă sau durabil stabilită pe un teritoriu întins). Sigur, sistemului de drept vechi românesc i s-au adăugat, în cursul receptării obișnuielnice sau formale de către statul feudal, o serie de dispoziții și obiceiuri noi, menite să-i asigure o netă funcționare feudală. În condiții normale, adică unde stăpânirea feudală a fost una românească, sistemul normativ vicinal a constituit o treaptă de trecere spre dreptul feudal al fiecăruia dintre cele două state românești (Țara Românească și Moldova).

² *Etnologie juridică*, București, 1970.

³ A se vedea Continuitate elenistico-romană și inovație în doctrina bizantină a filantropiei și indulgenței imperiale, în „*Studii clasice*”, XI, 1969, pp.187-219; Le droit romain de Justinien dans les Principautés danubiennes au XVIIIesiècle, Les roles de Basiliques, în „*Studii clasice*”, XII, 1970, pp. 221-233; Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea, București, Editura Academiei R.S.R., 1980.

⁴ Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „*Studii din istoria dreptului vechiu românesc*” București, 1916, pp. 12-14.

⁵ *Ibid.* p. 15.

⁶ A se vedea: Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului românesc, Ștefan Pascu și Vladimir Hanga, 3 volume; VI.Hanga, Istoria generală a statului și dreptului, Litografia și tipografia învățământului București 1958.

- ⁷ Vl. Hanga, arată că terminologia juridică latină ("drept" - "dreptate", "jude" - "judecie" - "judecător" - "județ", "domn" - "domnie", "lege"), dovedește puternica și indestructibila pecete românească care, prin intermediul formei cu un conținut în continuă dezvoltare, a asigurat, asemenea limbii, un cadru adecvat procesului instituțional, intim legat de cel al formării poporului român. A se vedea Dicționar juridic latin - român, Vladimir Hanga, Ioan Trifa, Editura Cordial Lex, 2009; Dicționar juridic A - Z, Hanga Vladimir și Diana Calciu, Editura Lumina Lex București 2007.
- ⁸ În ea sunt incluse legea pământului (ogoarelor, plaiurilor, pășunilor, drumurilor de acces, a satului, a părților de moșie liberă moșnească, răzeșească și nemeșească de sorginte română.
- ⁹ Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „*Studii din istoria dreptului vechiu românesc*” București, 1916, p.17-18.
- ¹⁰ Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „*Studii din istoria dreptului vechiu românesc*” București, 1916, p.18.
- ¹¹ *Ibid.* p.23.
- ¹² *Ibid.*
- ¹³ E de menționat că numai pe teritoriul, Valahiei și Moldovei, legea țării este neduplicată nominal ca obiceiul pământului, o expresie hibridă lingvistic însă intrată prin cancelariile (domnești, boierești sau mănăstirești) în limbajul curent. În statele vecine slave, cu mici enclave române, nu se spune obiceiul pământului pentru sistemul de obiceiuri juridice, ci numai ius valachicum, conceput ca un drept al celor tolerați într-o comunitate etnică străină.
- ¹⁴ Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „*Studii din istoria dreptului vechiu românesc*” București, 1916, op.cit.
- ¹⁵ Satele românești fondate pe proprietatea particulară , în așezările private ,erau supuse la aceleași condiții cu cele regești.
- ¹⁶ Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „*Studii din istoria dreptului vechiu românesc*” București, 1916, p.32, nota 2.
- ¹⁷ *Ibid.* p.127.
- ¹⁸ *Ibid.*
- ¹⁹ Satul Korosna aduce dovezi în acest sens,din documentele de judecată, prin formula :*“ita quod eadem advocatiam more antiquo jureque et consuetudine Valachorum”*.
- ²⁰ Cauzele principale care au contribuit la distrugerea și înlocuirea abuzivă am putea spune a lui „jus valachicum” în Polonia sunt: generalizarea dreptului polon recunoscut ca drept de stat și care a înlocuit pe cel german, valah, precum și extinderea jurisdicției starostiilor.
- ²¹ *Ibid.* p.107.
- ²² Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „*Studii din istoria dreptului vechiu românesc*” București, 1916. p.52
- ²³ *Ibid.* p. 65.
- ²⁴ Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „*Studii din istoria dreptului vechiu românesc*” București, 1916. p.54.
- ²⁵ „Ex. rămășițele hrsoavelor de la Korosno sunt cât se poate de complete și bogate. Evoluția acestui cnezat a fost: cnezatul s-a împărțit între doi frați, apoi urmând succesorii direcți din aceștia, s-a fracționat în cincimi și cincisprezecimi dintr-o jumătate , pentru a-l întregi din nou, prin covânzările tuturor unui străin.”
- Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „*Studii din istoria dreptului vechiu românesc*” București, 1916. p.57.

- ²⁶ Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „Studii din istoria dreptului vechiu românesc” București, 1916, p.58. nota 3.
- ²⁷ *Ibid.* p.59, nota 1.
- ²⁸ *Ibid.* p.69.
- ²⁹ *Ibid.* p.70.
- ³⁰ *Ibid.*, p.71.
- ³¹ În porțiunea de pământ numită villagium.
- ³² Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „Studii din istoria dreptului vechiu românesc” București, 1916, p.76.
- ³³ Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „Studii din istoria dreptului vechiu românesc” București, 1916, p.76.
- ³⁴ Dările anuale se plăteau în două rate, în zilele sărbătorilor Sf. Petru și Sf. Martin.
- ³⁵ Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „Studii din istoria dreptului vechiu românesc” București, 1916, p.77, nota 1.
- ³⁶ *Ibid.* p.77.
- ³⁷ *Ibid.*
- ³⁸ Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „Studii din istoria dreptului vechiu românesc” București, 1916, p.78, nota 1.
- ³⁹ *Ibid.* p. 78.
- ⁴⁰ Preotul primea o donație de pământ în câmp. Măsura de pământ hărăzită preoților se ridica la maximul de un lan și minimul de jumătate de lan.
- ⁴¹ Privilegiile îl numesc pe preot „pro Popone” sau „pro Baitkone” sau numirea sa tehnică poponatum. Ca și exemplu avem documentul: „*Stadnicki, o.c. pag.60 Koroseienka Wola.....Assignado illis quator Janeos agri quorum unus debet esse pro poponatum villae illius....; idem, pag. 36. Dwernik și Polonia....item sub synagogam in Polana unam aream valachicam et in Dwernik similiter sub synagogam unam aream...*”, Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „Studii din istoria dreptului vechiu românesc” București, 1916, p.80, nota 1.
- ⁴² *Ibid.* p.82.
- ⁴³ Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „Studii din istoria dreptului vechiu românesc” București, 1916, p.83.
- ⁴⁴ Pentru acest loc erau toți membrii grămezii obligați, să achite o dare anuală numită chiria locului.
- ⁴⁵ Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „Studii din istoria dreptului vechiu românesc” București, 1916, p.84.
- ⁴⁶ *Ibid.* p.84, nota 3.
- ⁴⁷ La începutul secolului al XVI-lea situația economică din Polonia începe să se schimbe, nobilii nu se mai mulțumeau cu arenzile plătite de coloniștii lor, și au început și ei să cultive domeniile particulare. Dezvoltarea orașelor a sporit producția cerealelor, apoi cerințele externe au atras dezvoltarea exportului de cereale polone, comerțul își luă avânt sub regele Sigismund August. Acești factori au determinat nobilimea polonă să nimicească cnezatele și proprietățile libere române. Astfel nobilimea încalcă privilegiile acordate cnezilor, măresc dările cnezilor și sătenilor și încep o luptă de reîntregire a patrimoniului lor.
- Până la începutul secolului XVI-lea coloniile române au fost ferite de aceste tulburări, de toate modificările aduse proprietăților locuitorilor poloni. Odată cu acest secol încep să dispară cnezatele și coloniștii români din Polonia. De acum înainte soarta lor merge mână în mână cu soarta locuitorilor germani și poloni. Un factor major ce a sporit aceasta schimbare a fost trecerea puterii judecătorești din mâna cnezilor în mâna proprietarilor.

⁴⁸ Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „Studii din istoria dreptului vechiu românesc” București, 1916, p.89.

⁴⁹ *Ibid.* p.91.

⁵⁰ Aceste constituții sunt în direcție opusă cu principiul introducerii întemeierii cnezatelor și cu constituția din 1510, dar cu toate acestea, au în miezul lor un sâmbure de libertate, ele pun pe aceeași treaptă cu nobilii pe militarii merituoși, chiar dacă nu sunt din clasa nobilă. Cnezii ridicați prin vitejii deveneau astfel nobili.

⁵¹ Cu asumarea cnezatului, vechii proprietari erau deposezați și soarta lor se schimbă în rău, ajungând în proprietari, simpli arendași ai propriilor lor terenuri, obligați să lucreze, câte un număr nelimitat de zile proprietarilor. Împuținarea cnezatelor regale și particulare au avut ca și consecință micșorarea veniturilor casei regale.

⁵² Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „Studii din istoria dreptului vechiu românesc” București, 1916, p.99.

⁵³ Termenii formulei erau : „Neque eos et filios eorum de eadem advocatia cuiquam homini, cujuscumque status et conditionis existat, potestatem faciemus, sed neque nos ipsi cum Serenissimis successoribus nostris de manibus eorum hanc ipsam advocatiam pro nobis fiscoque sive coquina vel mensa nostra regia ac quivis alia necessitate nostra vel Reipublicae exigente exememus, quamdiu moderni advocati et successores eorum praedicti vixerint”.

⁵⁴ Aceste permisiuni purtau numele de „*consensus cedenti*”.

⁵⁵ Dumitru D. Mototolescu, „*Jus valachicum în Polonia*”, în „Studii din istoria dreptului vechiu românesc” București p.101.

⁵⁶ *Ibid.* p.101, nota 1.